

Michał Sołomieniuk, „Zielony Trójkąt” – antykomunistyczny związek zbrojny w Wielkopolsce 1945. Żołnierze i współpracownicy z powiatu gnieźnieńskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022, ss. 393

Zainteresowania naukowe ks. dr. Michała Sołomieniuka, dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, koncentrują się wokół zagadnień związanych z patrystyką, paleografią łacińską, dyplomatyką i archiwistyką. Obok tych dyscyplin wśród podejmowanych przez niego tematów pojawiły się również kwestie dotyczące organizacji antykomunistycznych działających na terenie ziemi gnieźnieńskiej i powiatów ościennych po II wojnie światowej. Pierwszym efektem tego drugiego nurtu badań ks. M. Sołomieniuka był referat wygłoszony w 2017 r. podczas zorganizowanej z okazji jubileuszu dwudziestolecia funkcjonowania gnieźnieńskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Poznaniu sesji naukowej „Gniezno w historii i dokumencie”. Jego pełny tekst ukazał się w publikacji pokonferencyjnej¹. Autor przedstawił w nim losy Edwarda Mariana Jagły ps. „Sęp” oraz jego podwładnych: Zbigniewa Karolewskiego ps. „Diabeł”, Ludwika Piskulskiego, Zygmunta Prela ps. „Skorp” i Lecha Solarka ps. „Ryś”. Obok członków patrolu skiereszewskiego E. Jagły przedstawiony został także Zbigniew Purek, żołnierz „Zielonego Trójkąta”, prywatnie szwagier L. Solarka, mąż jego siostry Reginy.

Kolejna, tym razem książkowa, publikacja tego autora poświęcona żołnierzom niezłomnym ukazała się w 2020 r.² W części wstępnej badacz omówił działalność Inspektoratu Gniezno WSGO „Warta”. Zasadniczy składnik pracy został podzielony na dwie części. Pierwsza z nich zawiera osiemnaście biogramów osób związanych z organizacją WSGO „Warta”. Na część drugą książki składa się zestawienie dwudziestu siedmiu aneksów stanowiących wybór dokumentów źródłowych, dotyczących działalności bohaterów książki zarówno z okresu ich działalności w podziemiu antykomunistycznym, jak i w późniejszych latach życia. Książka była drugą, po pracy Waldemara Handkego, tak obszerną pracą poruszającą temat powojennego oporu przeciw władzy komunistycznej w tej części Wielkopolski³.

W ciągu kilku lat od ukazania się artykułu z biografiami żołnierzy pochodzących z podgnieźnieńskiego Skiereszewa jego autorowi udało się dotrzeć do rodzin innych partyzantów „Zielonego Trójkąta”. Zebrane podczas rozmów z nimi relacje, jak i wyniki rozszerzonej znacznie kwerendy archiwalnej,

¹ M. Sołomieniuk, *Przyczynki do biografii wybranych żołnierzy wyklętych z oddziału „Zielony Trójkąt”* [w:] *Gniezno w historii i w dokumencie. Materiały z sesji naukowej 10 października 2017 r.*, red. M. Szczepaniak, G. Tyrchan, E. Bernaciak, G. Konieczka, Gniezno 2017, s. 133–163.

² Tenże, *Żołnierze WSGO „Warta” Inspektorat Gniezno. Życiorysy i wybór źródeł*, Toruń 2020, ss. 350.

³ W. Handke, *Zielony Trójkąt Wyklętych. Września – Gniezno – Konin 1945–1946*, Warszawa 2017.

uzasadniały ponowne zajęcie się tematyką osób prowadzących walkę zbrojną z aparatem władzy komunistycznej w 1945 r. Efektem podjętych na nowo badań jest książka, która ukazała się w 2022 r. W pracy tej przyjęto podobną konstrukcję, co w opracowaniu przedstawionym dwa lata wcześniej. We wstępie badacz streścił niezbyt liczny dotychczasowy dorobek historiografii dotyczący omawianego zagadnienia. Tam też wskazał okoliczności ponownego podjęcia tematu.

W rozdziale pierwszym (najkrótszym) przedstawił zarys dziejów związku „Zielony Trójkąt”. Po prezentacji zbrojnego podziemia antykomunistycznego w Wielkopolsce i genezy oddziału „Zielonego Trójkąta” scharakteryzował cele i metody działania grupy. Podkreślił, że partyzanci starali się je osiągać zasadniczo bez zabijania ludzi. Nie konfiskowano też dóbr ani pieniędzy prywatnych, a za rekwirowane mienie i gotówkę należące do organów administracji lub jednostek gospodarczych oddział wystawiał pokwitowania. Istotne miejsce w pracy zajmują dociekania nad rolą, jaką w działalności oddziału odgrywali mieszkańcy Gniezna i okolic. Zakres pomocy udzielanej partyzantom przez cywilnych mieszkańców nadal wymaga pogłębionych badań i jest jednym z głównych, wciąż aktualnych postulatów badawczych.

Uczestnikami wydarzeń omówionych w książce byli mieszkańcy ziemi gnieźnieńskiej bądź osoby na niej urodzone. Ks. M. Sołomieniuk podzielił wszystkich na trzy grupy. Do pierwszej zaliczył osiemnastu zaprzysiężonych członków oddziału „Zielonego Trójkąta”, do grupy drugiej czterech kandydatów, którzy nie zdążyli złożyć przysięgi, wreszcie do trzeciej – dziesięciu współpracowników z terenu powiatu gnieźnieńskiego. Żaden spośród wymienionych imiennie bohaterów książki, przynależnych do którejkolwiek z wymienionych grup, już nie żyje.

Na szczególną uwagę w tej części pracy zasługuje tabela nosząca tytuł „Przypuszczalny udział konspiratorów z powiatu gnieźnieńskiego w akcjach oddziału” (s. 29–32). Oprócz uczestników akcji przedstawiono w niej daty, miejsca i krótkie charakterystyki wszystkich działań, o których udało się zebrać jakiegokolwiek informacje. Tabela w skondensowany sposób przedstawia szlak bojowy oddziału „Zielonego Trójkąta”.

W pierwszym rozdziale pracy autor przedstawił także przyjęte przez siebie zasady krytyki źródeł, zwłaszcza wobec relacji składanych przez uczestników wydarzeń. Przekazy pochodzące najczęściej od członków rodzin były konfrontowane z treścią zachowanych źródeł pisanych. Zeznania składane w wolnej Polsce autor uznał za wiarygodne w sprawie faktycznej roli danej osoby i jej udziału w akcjach zbrojnych, ale obarczone brakami i pomyłkami wynikającymi z upływu czasu, szczególnie w zakresie imion i nazwisk uczestników wydarzeń. Być może warto byłoby wziąć również pod uwagę znane historykom niebezpieczeństwo tworzenia konfabulacji – tym większe, im dłuższy jest dystans czasowy dzielący wydarzenia od składania re-

lacji na ich temat. Przekaz archiwaliów zakładowych powstałych w okresie powojennym autor słusznie uznał za wiarygodny w zakresie wymienianych miejsc pracy, funkcji pełnionych przez opisywanych w biogramach bohaterów, ich przynależności partyjnej i organizacyjnej. W momencie wpisywania informacji do akt były one stosunkowo łatwe do weryfikacji, stąd wprowadzenie nieprawdziwych danych było bezcelowe. Badacz przyjął za na ogół prawdziwe dane na temat losów rodzin sprzed 1945 r., zawarte w kwestionariuszach osobowych tworzonych w latach czterdziestych i pięćdziesiątych. Natomiast dane wpisywane w formie życiorysów traktował z dużą ostrożnością, biorąc pod uwagę stosowaną przez ich twórców autocenzurę polegającą na częstym omijaniu wzmianek na temat aresztowania i zasądzonych kar pozbawienia wolności. Szczególnie powściągliwie autor potraktował przekaz zawarty w materiałach proweniencji ubeckiej. Zeznania składane podczas śledztw prowadzonych w latach 1945–1946 często wymuszane były biciem i torturami. Aresztowani z oczywistych względów starali się umniejszać swój udział w akcjach przeciwko milicji i siłom bezpieczeństwa. Treść niektórych protokołów razi sztafpą, sztucznymi sformułowaniami nieużywanymi w codziennej konwersacji, częstymi rusycyzmami. Niektóre dokumenty zostały w całości spisane w języku rosyjskim, nieznanym przesłuchiwanemu. Jeśli informacji w tego typu materiałach nie da się zweryfikować na podstawie innych źródeł, to przekaz trudno uznać za wiarygodny. Za to nieoceniona wprost jest ich wartość w zakresie poznania metod pracy aparatu bezpieczeństwa, sposobu postępowania z zatrzymanymi czy nagminnego łamania ustanowionego nawet przez władze komunistyczne prawa. Zaprezentowana metodyka badań dobrze świadczy o warsztacie autora i o jego staranności w dociekanii rzeczywistego przebiegu wydarzeń.

Rozdział drugi, stanowiący zasadniczą część pracy, zawiera biogramy wszystkich osób – członków, kandydatów i współpracowników „Zielonego Trójkąta” – wymienionych w rozdziale pierwszym. Każdy biogram wzbogacony został fotografiami pochodzącymi z różnych okresów życia prezentowanych bohaterów. Pozyskane najczęściej od rodzin bohaterów książki, prezentowane publicznie po raz pierwszy, stanowią cenne uzupełnienie narracji. Objętość publikowanych życiorysów jest zróżnicowana i jak przyznaje sam autor, uzależniona od liczby i stanu pozyskanych źródeł. Zakres dokonanej kwerendy budzi u czytelnika szacunek dla rozmiaru i poziomu przeprowadzonej pracy. Na potrzeby książki M. Sołomieniuk wykorzystał materiały wchodzące w skład zasobu dwudziestu jeden archiwów państwowych, kościelnych, organizacji społecznych, archiwów zakładowych urzędów administracji samorządowej i wyższych uczelni. Z zasobu gnieźnieńskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Poznaniu po raz pierwszy wykorzystano do celów naukowych akta należące do zespołu „Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychiczenie Chorych «Dziekanka» w Gnieźnie”. Badaniami

zostały także objęte akta przechowywane w składnicach akt, czyli dokumentacja, która w myśl obowiązujących przepisów nie kwalifikuje się do wieczystego przechowywania. Zgromadzony materiał został uzupełniony o źródła będące w posiadaniu dziesięciu osób prywatnych oraz o siedem złożonych autorowi relacji ustnych i wywiadów. Informacje z analizowanych przeważnie po raz pierwszy akt uzupełniono wiadomościami pochodzącymi z licznych publikacji, w tym z wydanych amatorsko, które nie posiadając numeru ISBN, niełatwe są do wyszukania.

Na podstawie tak bogatej i różnorodnej bazy źródłowej powstało trzydzieści biogramów, z których dwa przedstawiają łącznie obydwój małżonków. Wszystkie życiorysy skonstruowano według zbliżonego schematu. Rozpoczynają się od przedstawienia daty i miejsca urodzenia bohatera oraz wymienienia imion i zawodów rodziców wraz z datami ich życia. W dalszej kolejności twórca biogramu podaje daty i miejsce przyjęcia przez opisywaną osobę sakramentów chrztu i bierzmowania, wymienia rodzeństwo i lata ich życia. Następnie opisuje dzieciństwo bohatera, przebieg jego nauki szkolnej i zdobyty zawód. Kolejna część biogramu przedstawia losy rodziny w okresie wojny oraz czas i okoliczności nawiązania kontaktu z podziemiem niepodległościowym. Dalej nakreślone zostają okoliczności aresztowania, gdzie i przez kogo prowadzone było śledztwo, jaki był jego przebieg i jaki zapadł wyrok, ile lat skazany spędził za kratami, na jakiej podstawie został zwolniony z odbywania kary – ewentualnie, czy pisał podania o zastosowanie w stosunku do niego prawa łaski, kiedy wykonano karę śmierci, czy znane jest miejsce spoczynku. W przypadku osób, które przeżyły orzeczoną karę, przedstawiono przebieg późniejszej pracy zawodowej byłego żołnierza podziemia oraz datę, miejsce śmierci i pochówku, także współmałżonka. Odstępstwa od przedstawionego schematu spowodowane są głównie lukami w bazie źródłowej. Zgodnie z kryteriami przyjętymi przez niektórych metodologów można by autorowi zarzucić popadanie w „niewolę źródeł” – nadmierne uzależnienie od istniejących archiwaliów. Objętość i dokładność poszczególnych biogramów jest wynikiem niemalże wyłącznie stanu bazy źródłowej. Zdaniem recenzenta stanowi to raczej walor pracy ks. Sołomieniuka dążącego do zaprezentowania tylko prawdy i całej prawdy o żołnierzach i współpracownikach „Zielonego Trójkąta”, w takim zakresie, w jakim to dziś jest możliwe.

Rozdział trzeci składa się z zestawienia źródeł, które tworzy siedemnaście aneksów. Ich przekaz jest niezwykle cenny poznawczo a zarazem bardzo różnorodny. Obejmuje wypisy z akt metrykalnych, protokoły przesłuchań (w języku polskim i rosyjskim), artykuły prasowe z 1945 r., treść wydanych wyroków sądowych, a także zeznania złożone przez uczestników wydarzeń w okresie starań o rehabilitację i orzeczenie nieważności wyroków wydanych w latach czterdziestych. Autor niestety nie podał klucza, na podstawie którego dobrał umieszczone w książce aneksy źródłowe.

Prócz krótkiego zakończenia w książce znalazły się bibliografia, wykazy skrótów, tabel, źródeł fotografii, cenny dla czytelnika indeks osób i streszczenie w języku angielskim.

Z obowiązku recenzenta wskazać należy na kilka drobnych usterek, które zapewne umknęły uwadze podczas przygotowania tekstu do publikacji. Na stronie 85 pojawiła się potocznie używana nazwa „Generalna Gubernia” zamiast prawidłowej: „Generalne Gubernatorstwo”. Na tej samej stronie pojawiła się kolejna nieścisłość. W opisie działalności podziemnej Edwarda Jagły podano, że podczas pobytu w Nieszkowicach koło Bochni przystąpił on „do konspiracji antyniemieckiej prowadzonej przez Narodową Organizację Bojową (NOW)”. Narodowa Organizacja Bojowa (NOB) i Narodowa Organizacja Wojskowa (NOW) to dwie różne organizacje, z których pierwsza działała na terenach włączonych bezpośrednio do III Rzeszy, szczególnie w Wielkopolsce. Na terenie Małopolski E. Jagła związać się mógł z Narodową Organizacją Wojskową powstałą w lipcu 1941 r. z przekształcenia działających od 1939 r. organizacji wywodzących się z ruchu narodowego. W przypisie 240 na stronie 108, prawdopodobnie z powodu błędu korektora, pojawiła się oczywista literówka. Niestety, zamieniono w ten sposób poznańskie Archiwum Państwowe na Archiwum Archidiecezjalne. Jak na książkę tej objętości, liczba niedociągnięć jest znikoma.

Omawiane opracowanie stanowi efekt solidnej, szeroko zakrojonej kwerendy źródłowej wzbogaconej licznymi relacjami ustnymi, które udało się zebrać w wyniku dotarcia do rodzin uczestników wydarzeń z okresu bezpośrednio powojennego. Konsekwentnie stosowana krytyka źródeł, spełniająca rygorystyczne kryteria, gwarantuje wiarygodność przedstawionych efektów badań. Niektóre rodzaje źródeł archiwalnych zostały wykorzystane po raz pierwszy do celów naukowych. Praca, wprowadzając do obiegu naukowego wiele nowych faktów, stanowi istotne uzupełnienie dotychczasowego stanu wiedzy na temat zbrojnego oporu wobec władzy komunistycznej na Ziemi Gnieźnieńskiej w 1945 r. Z pewnością spotka się z zainteresowaniem badaczy tego niełatwego okresu historii, regionalistów i miłośników historii.

dr Marek Szczepaniak

(Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Gnieźnie)

ORCID iD: 0000-0003-0840-7828